

■ ویژه‌نامه حماسه حسینی

ادامه از صفحه قبل

انواع شیوه‌های بیان واقعه عاشورا

خطبای محترم نیز در خصوص محتوا توجه به این نکته داشته باشند که سه شیوه برای بیان واقعه عاشورا مطرح است:

اول شیوه تاریخی است که در این شیوه، یا باید صاحب‌نظر بود و یا اینکه از صاحب‌نظران بهره برد. الحمدلله در این خصوص کار خوبی صورت گرفته و دانشنامه امام حسین ^{علیه} را که مرحوم آیت‌الله ری شهری نوشته‌اند، از جهت تتبع، همه مسائل و موضوعات را مطرح کرده و نظر داده‌اند؛ البته نظرات باید دقیق باشند؛ به‌نحوی که فرد مجتهد تاریخی باشد تا بتواند، در این مسئله سرو را از ناسره تشخیص دهد.

دومین منبع، سخنان سیدالشهدا ^{علیه} از مدینه تا کربلاست. این کلمات حضرت بسیار روشنگر است و در این عرصه کتاب‌های بسیار خوبی نوشته شده است. در همین دانشنامه این بیانات حضرت وجود دارد و کتاب «سخنان حسین بن علی ^{علیه} از مدینه تا کربلا» به‌قلم آیت‌الله محمدصادق نجمی نیز، کتاب بسیار خوبی است.

سومین منبع نیز زیارت‌های مأثوره است و به خطبای محترم عرض می‌کنم، به این منابع بها بدید. زیارت‌نامه‌های مأثوره متونی است که خواندن آنها ثواب دارد؛ اما اهل بیت ^{علیهم} هدفی بالاتر داشته‌اند و آن هدف این است که بتوانند، ابعاد این نهضت را در قالب این زیارت‌ها بیان کنند. مانند آنچه در زیارت اربعین می‌خوانیم «وَ بَدَلْ مُهْجَتَهُ فِیکَ لِیَسْتَنْقِذَ عِبادَکَ مِنَ الْجَهْلِةِ وَ خَيْرَۃِ الصُّلَاحِةِ» یا آنچه را که در فقره دیگر زیارت اربعین می‌خوانیم: «أَشْهَدُ أَنْکَ أُمِیرُ اللَّهِ وَ ائِمَّنِ اُمَیَیَهِ عِثْتُ سَیِّدَا وَ مَضِیْتُ خَیِّدَا وَ مَنْتُ فَعِیدَا مَقْطُومَا شَهِیدَا».

■ **مهم‌ترین تحریفی که تحریف‌های محتوایی و شکلی زمینه آن را فراهم می‌سازد، تحریف در ناحیه اهداف است. به نظر شما عالمان دین و فصولای حوزه علمیه، در این خصوص چه وظیفه و تکلیفی دارند؟**

● وظیفه و تکلیف علما تبیین واقعه عاشوراست. حضرت امام ^{علیه} بهترین تبیین را از واقعه عاشورا داشتند و در مجموعه تبیین، کتاب «قیام عاشورا در کلام و پیام امام خمینی ^{علیه}» به چاپ رسیده است. مقام معظم رهبری نیز، کتاب‌های بسیاری دارند؛ نظیر کتاب «آفتاب در مصاف» که این کتاب شامل: فرمایشات مقام معظم رهبری در خصوص سیدالشهدا ^{علیه} است. همچنین کتاب «هم‌زمان حسین ^{علیه}» از امام خامنه‌ای است. تبیین سیره اهل‌بیت ^{علیهم} از تخصص‌های علمی مقام معظم رهبری است و به‌صورت کالان‌کتاب «انسان ۲۵۰ ساله» ایشان جلوه‌ای از این تخصص معظله‌ه است. من معتقدم، فرمایشات امام و مقام معظم رهبری می‌تواند، متن باشد؛ یعنی باید جهت‌گیری‌های ایشان که در کتاب‌هایشان بیان شده، برای مردم تبیین بشود.

نکته اساسی که دغدغه بنده است، این است که ما در عرصه مقابله با آسیب‌ها، نباید شکوه عزاداری را کم کنیم. همه ما تأکید داریم که باید از روضه دروغ اجتناب کرد. باید از روضه‌های متون معتبر استفاده کنیم؛ البته برخی از روضه‌ها سینه به سینه به ما منتقل شده‌اند. وقتی یک مرجع تقلید که معروف به‌دقت است، روضه‌ای را می‌خواند، می‌توانیم به نقل از ایشان، همان روضه را بخوانیم. نکته دیگر اینکه تا زمانی که روضه‌ای را ننشیده‌ایم و سند آن را ندیده‌ایم، حق نداریم راجع به آن قضاوت کنیم.

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست

سخن شناس نئی جان من خطا اینجاست

روز عاشورایی در مجلسی شرکت کرده بودم. مداح محترم روضه می‌خواند و آقایی کنار دست بنده بود و دائم می‌گفت، دروغ است، دروغ است، دروغ است. به ایشان عرض کردم، آیا شما همه کتاب‌های تاریخی را دیده‌اید که دائم می‌گویید: دروغ است. بعد از اتمام جلسه از مداح خواستم، منبع روضه‌هایش را بگوید که دیدم، کتاب یکی از علماست، گفتم: بیشتر از این از یک مداح که طلبه هم نیست، انتظار ندارم. انتظار ما این است که کسی روضه دروغ نسازد؛ اما یک عالم، مقتلی نوشته و اسناد این مقتل بر عهده آن عالم است.

نگرانی بنده این است که به‌بهانه مبارزه با آسیب‌ها، از شکوه عزاداری ها‌کم شود؛ چراکه این یک خطر است و نباید ذره‌ای از شکوه عزاداری ها‌کم بشود.

مقام معظم رهبری قمه‌زنی را تحریم کردند. ایشان هم کارشناس هستند و هم مرجع تقلید. معنی این سخن این است که باید از ایشان اطاعت کنیم؛ اما اگر با نظر و تشخیص خودمان شاخ و برگ‌های عزاداری را قطع کنیم، کار خوبی نیست. نگرانی بنده این است که اگر محدودیت‌های زیادی ایجاد و به‌گونه‌ای عمل کنیم که مداح از خواندن بترسد، بنده این مسئله را تفریط می‌دانم. افراط این‌طور است که هرچه خواستند، بخوانند و تفریط این است که حتی از خواندن مقاتلی که در کتاب‌ها وجود دارد، هم بیم داشته باشند. بنابراین آسیب‌شناسی باید داشت؛ اما باید طوری عمل کنیم که از شکوه و عظمت عزاداری کاسته نشود.

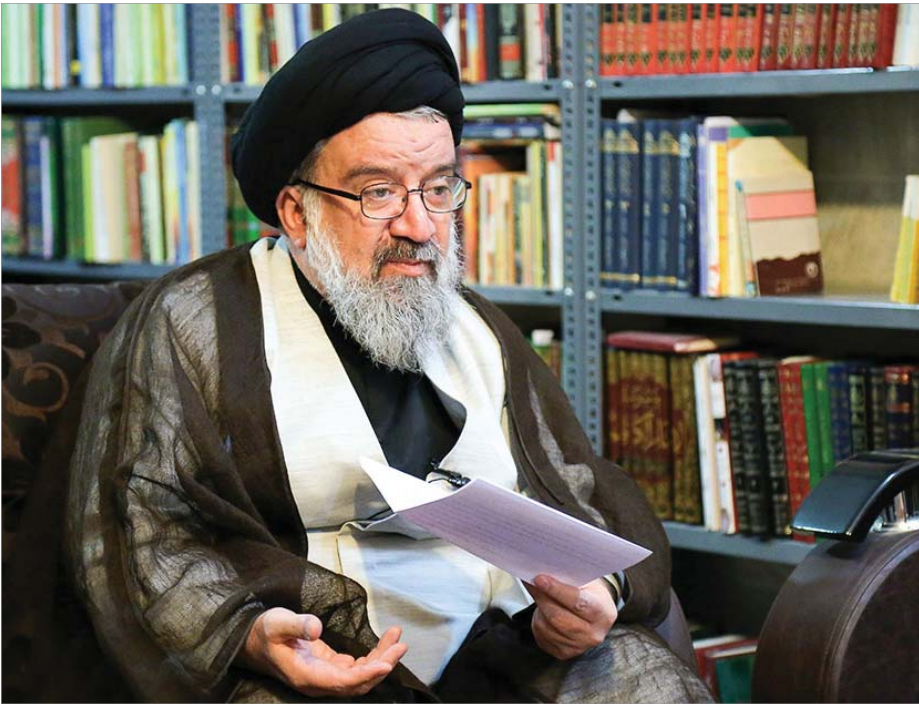
بیان یک‌ایده

بنده ایده‌ای داشتم که عملی نشد، با توجه به واقعیت‌ها، کار مداحی لطیفی دارد که از جمله آنها ترسیم روضه و گریزگاه‌هاست. بنده در نظر داشتم، نهادی مانند بنیاد علمی، فرهنگی و آموزشی دعبل یا سازمان تبلیغات، از مداحان محترم فراخوان کنند تا تمام روضه‌هایی را که ایام محرم و صفر در رابطه با عاشوراتایان، اهل‌بیت ^{علیهم} و اصحابشان می‌خوانند، به‌صورت متن یا صوت ارسال کنند و مرکزی آنها را بررسی کند و روضه‌هایی را که دارای سند است، در صدر ذکر کند. همچنین روضه‌هایی که به‌صورت زبان‌حال است، در فصل دیگر بیاید و فصل سوم نیز گریزگاه‌هاست. مثالی عرض می‌کنم: فرض کنید برای تصویر روضه حضرت علی‌اصغر(ع)؟ بگویند: اگر در منزل کودک شما آسیب ببیند یا از جایی بیفتد، پدر به‌سرعت او را به بیمارستان می‌رساند، مادر در منزل نشسته است؛ اما تا پدر از بیمارستان برگردد، مادر نیمه‌جان می‌شود. می‌توانیم با این مقدمه به روضه حضرت علی‌اصغر ^{علیه} برویم که همان گریزگاه است. فصل چهارم نیز روضه‌های دروغ است که با شأن سیدالشهدا ^{علیه} نمی‌سازد و باید مشخص شوند. اینکه دائم به مداح بگوییم، دروغ نسازید، او با متن معتبر نفس‌المهموم یا لهوف نمی‌تواند، کار هنری داشته باشد. در مرحله دیگر لازم است، اشعار هم بررسی شوند که هم لطیف و هم بیان‌گر مظلومیت و هم خالی از ذلت باشند. بنده معتقدم این کار هر ساله باید انجام بشود. می‌توانیم، در هر سال

www.ofoghhawzah.com

دوشنبه ■ ۲۱ شهریور ۱۴۰۱ ■ ۱۵ صفر المظفر ۱۴۴۴ ■ ۱۲ سپتامبر ۲۰۲۲

سال بیست و یکم ■ شماره ۷۲۲

نکته اساسی که دغدغه بنده است، این است که ما در عرصه مقابله با آسیب‌ها، نباید شکوه عزاداری را کم کنیم.

هیه ما تأکید داریم که باید از روضه دروغ اجتناب کرد. باید از روضه‌های متون معتبر استفاده کنیم؛

البته برخی از روضه‌ها سینه به سینه به ما منتقل شده‌اند. وقتی یک مرجع تقلید که معروف به‌دقت است،

روضه‌ای را می‌خواند، می‌توانیم به نقل از ایشان، همان روضه را بخوانیم.

نکته دیگر اینکه تا زمانی که روضه‌ای را ننشیده‌ایم و سند آن را ندیده‌ایم، حق نداریم راجع به آن قضاوت کنیم.

یک جلد کتاب را منتشر کنیم و هر ساله کار را به پیش ببریم. ما همین‌طور که به مداحان هشدار می‌دهیم، باید به آنها کمک کنیم. تعداد مداحان کشور بسیار زیاد است و مداحان تنها همین چند مداح مشهور و معروف نیستند. باید به آنها کمک کنیم تا روضه صحیح و شعر خوب را بشناسند و هر ساله اشعار جدید به آنها ارائه بدهیم تا همه از آنها استفاده کنند.

■ **یکی از آسیب‌هایی که از لحاظ محتوایی عزاداری‌ها**

را تهدید می‌کند، استفاده از زبان‌حال است. برخی از گویندگان یا مداحان بدون اطلاع کافی از اهداف نهضت حسینی و نیز ویژگی‌های روحی و شخصیتی شخصیت‌های عاشورا، با استفاده از ذوق خود، زبان‌حال‌هایی را به آنها منتسب می‌سازند که به هیچ‌وجه ریشه در واقعیت ندارد. این رفتار را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

● پاسخ این است که آیا زبان‌حال به‌صورت مطلق،

آسیب شناخته می‌شود یا در برخی صور آن؟ بنده قبول ندارم که زبان‌حال به‌صورت مطلق آسیب باشد. یک نوع از زبان‌حال است که در تعارض با اهداف نهضت سالار شهیدان نیست و در راستای آن قرار دارد و بوی ذلت از آن به مشام نمی‌رسد. چنین زبان‌حالی آسیب شناخته نمی‌شود؛ بلکه در راستای نقل مقتل است. به‌عنوان

مثال اگر در روضه امام کاظم ^{علیه} گوینده‌ای بگوید: بعد از اینکه امام کاظم ^{علیه} ماهیت دشمنان و قاتلانش را افشا فرمود، تازیانه‌ای به دست سندی‌بن شاهک بوده است؛ اما بیان اینکه این تازیانه با امام کاظم ^{علیه} چه کرده است، این قسمت همان زبان‌حال است و بوی ذلت از آن به مشام نمی‌رسد؛ بلکه جلای دشمن را می‌رساند؛ اما چنانچه زبان‌حال ذلت‌آمیز بوده و در شأن مقام والای معصومین ^{علیهم} و آزادگان کربلا نباشد، صحیح نیست. بنابراین نباید به‌صورت مطلق زبان‌حال را در ردیف آسیب‌ها ذکر کرد. بخشی از ذکر مصائب پرورش روضه است. این پرورش همان زبان‌حال است.

■ **در چند دهه اخیر مداحان به‌دلیل حضور فراگیر، های روحانیون را گرفته‌اند و برخی از روحانیون نیز، شبیه مداحان عمل می‌کنند و از وعظ و بحث تاریخی و فقهی اجتناب نموده و بر فضای هیجانی این دوران می‌افزایند. این موضوع را چگونه ارزیابی می‌کنید؟**

بنده ایجاد دو قطبی مداح و روحانی را مناسب نمی‌دانم.

مسئله مورد تأیید این است که لازم است، بر اهداف تکیه شود؛ یعنی مداح همان مسیری را دنبال کند که عالم خطیب دنبال می‌کند. در این‌صورت این دو مکمل یکدیگر هستند. امروزه مداحی یک هنر آیینی شده است.

می‌شود؛ یعنی مجلسی که آرام است، با هنر و شعر زیبا و زبان‌حال منطبق با اهداف به‌صورت یکپارچه بدل به تاله می‌شود. این هنر بزرگی است. به نظر می‌رسد، لازم است بپذیریم مداحی یک هنر آیینی است. با استفاده مناسب از این هنر آیینی، می‌شود مداحی را مکمل خطابه قرار داد. همچنین چند نکته در این خصوص وجود دارد.

نکته اول آن است که مداحان محترم جایگاه خود را بشناسند. امیرالمؤمنین علی ^{علیه} فرمود: «رَجَمَ اللَّهُ أَمْرًا عَرَفَ قَدْرَهُ» (غزالی/حکم) ۵۲۰۴؛ یعنی مداحان محترم خود را در جایگاه ذاکری آباعبدالله ^{علیه} ببینند و نه در جایگاه رهبری مردمی که مستمع آنها هستند و رهبری را برای عالمان دینی باقی بگذارند که شأن آنهاست. مقصود بنده از عالمان دینی، عالمانی هستند که تحصیل‌کرده حوزه هستند و اسلام را می‌شناسند.

منظور بنده از عالمان دینی افرادی مانند مقام معظم رهبری آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای است که اگر مجموعه فرمایشات ایشان در خصوص مداحی گردآوری شود، یک کتاب بسیار قابل استفاده خواهد بود و یا مرحوم شهید آیت‌الله مطهری که امام از ایشان تجلیل و تکریم بسیار داشتند و یا مراجع عظام تقلید که در این زمینه کتاب‌ها، توصیه‌ها و نکاتی مهم و قابل توجهی دارند.

است؛ اما متهم کردن مداحان در این جهت غیرواقع‌بینانه است. هم خطیب باید مستند سخن بگوید و هم مداح اشعار پرمحتوا را استفاده کند. در گذشته رسم بر این بود که مداحان ابتدا یک غزل اخلاقی می‌خواندند و بعد وارد روضه می‌شدند که رسم خوبی بود؛ به‌عنوان مثال غزلی در ارتباط با حرمت پدر و مادر می‌خواند و جوانانی که در مجلس حضور داشتند، تأثیر می‌گرفتند و و قتی به منزل برمی‌گشتند، رفتار مؤدبانه‌تری داشتند. گاهی یک شعر پخته تأثیر ده منبر را دارد. خرافات و بدعت‌های آویخته به دین نیز از همان دست مسائل است که نیاز به معنی کردن دارد؛ یعنی هرکسی برداشت خودش را از چنین واژگانی دارد. همچنین سؤال شد که برای مقابله با ترویج دین‌داری سطح چه می‌توان کرد که اینجا هم باید دین‌داری سطحی را معنی کنیم. چه‌بسا افرادی متوجه معنی این واژه نشوند و لازم است، چهارچوبه معنی این واژه روشن بشود. مطلب دیگر اینکه خطبای محترم لازم است، چهارچوبه دینداری عمیق را بیان کنند.

■ **امروزه برخی به‌بهانه لزوم نوآوری در معرفی دین و ارزش‌های دینی به اقداماتی دست می‌زنند که با موازین دینی انطباق چندانی ندارد. به‌نظر شما حدّ و مرز نوآوری در عزاداری چیست و چگونه می‌توان نوآوری را با‌سنت‌ها تلفیق کرد؟**

در این سؤال نیز واژه لزوم نوآوری در معرفی دین و ارزش‌ها باید معنی شود. یک معنی از این مسئله همان است که مقام معظم رهبری فرمودند که عزاداری سنتی را تبیین کنید و مصادیق آن را معرفی کنید. یعنی قاتلان عاشورا را به مردم معرفی کنیم و بعد هم بگوییم: چنین افرادی تنها متعلق به سده‌های قبل نبوده‌اند و امروز هم مصادیقی دارند.

همچنین معنای کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا، همین است که عاشورا را تنها عاشورای سال ۶۱ هجری نبینیم؛ بلکه عاشورا را تا قیامت زنده ببینیم و این اردوگاه را همیشه برپا ببینیم و رهبر و دوستان و دشمنان این اردوگاه را معرفی کنیم. زیارت‌های مأثوره نیز بر این نکات تأکید دارند.

معنی دیگر نوآوری در معرفی دین به این صورت است که دین را با ذوق و سلیقه خود یا مخاطبان معرفی کنیم که چنین کاری نادرست است؛ بلکه باید دین را آن چنان که هست، معرفی کرد؛ چه مطابق با ذوق و سلیقه ما باشد یا نباشد. بنابراین اگر لزوم نوآوری در معرفی دین و ارزش‌ها به‌معنای رضایت مخاطب به هر قیمتی مدنظر ما باشد، نادرست است.

معنی سوم لزوم نوآوری در معرفی دین و ارزش‌ها، رعایت مقتضیات زمان و مکان به‌تعبیر حضرت امام ^{علیه} است که مطلب درستی است؛ اما به این شرط که سر از تفسیر به‌رأی درنیاورد. تفسیر به‌رأی به‌معنای تحمیل سلیقه شخصی بر قرآن است. تفسیر به‌رأی در تفسیر دین به‌معنای تحمیل سلیقه شخصی بر دین است. هیچ دین‌مداری این را نمی‌پذیرد که شخص، هم مرکب فعل حرام بشود و هم عزاداری کند. این به استهزاء کشیدن عزاداری است و چه در داخل کشور یا خارج از آن، یک جنایت علیه عزاداری است و به هیچ روی قابل توجیه نیست و برای خراب کردن برنامه عزاداری، به نظر نمی‌رسد که راهی بهتر از این باشد که گفته بشود، شما هم مرکب فعل حرام بشوید و هم عزاداری کنید.

■ **به‌نظر شما عزاداری صحیح برای سیدالشهدا ^{علیه} از چه ظرفیت‌هایی برای اصلاح فردی و اجتماعی برخوردار است؟**

عزاداری صحیح، نفیس‌ترین سرمایه برای ترویج دین و ارزش‌هاست. کم نیستند افرادی که با عزاداری صحیح، راه خود را پیدا کردند و به اوج قله رستگاری رسیدند. مرحوم کافی در صحبت‌هایش می‌گفت: من استقبال می‌کنم از اینکه شراب‌خوارها و دردها پای منر من بیایند و به‌طور واقع در برخی از منارهایش آنها را متحول می‌کرد و بسیاری از این افراد به سوی پاک‌ی و صلاح آمدند و خانواده‌های آنها پاک شدند و توانستند، راه صلاح و سعادت را بیابند. امروزه هم جوانانی که در سایه این عزاداری‌ها و در سایه این گریه‌ها راه درست را پیدا می‌کنند، کم نیستند. همه اینها در سایه همین واژه عزاداری صحیح قرار می‌گیرد. به‌عبارت دیگر عشق به اهل‌بیت ^{علیهم} یک سرمایه است. اگر بتوانیم به‌درستی از عشق به اهل‌بیت ^{علیهم} استفاده کنیم، توانسته‌ایم، مشعل دین را پرفروغ کنیم؛ البته استفاده درست علاوه بر نیاز به مطالعه علمی، نیاز به کارشناسی و ادبیات تأثیر هم دارد. بنده در جلسه‌ای از داستان نماز شب گفتیم و با این مضمون وارد شدیم که خداوند هرچه از کرامات در خوابان داده، از مرکب شبم و دولت سحر

داده است: «وَمِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن تَنِبَّكَ رَزَاقًا مَّخْمُودًا» (اسراء/ ۷۹) در سوره قمر آیه ۳۴ می‌خوانیم: «إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَیْهِمْ صَاحِبًا إِلَآ لَ لُوطَ نَجَّیْنَاهُمْ یَسْبَحُ» یا در داستان یوسف ^{علیه} وقتی برادران یوسف از پدر خواستند که برای ایشان طلب مغفرت کند: «قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَفْعِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا ضَالِّینَ» (یوسف/ ۹۸) حضرت یعقوب ^{علیه} در پاسخ فرمودند: «قَالَ سَوْفَ أَسْتَفْعِرُ لَكُمْ رَبِّی إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ» (یوسف/ ۹۹) و در روایت دارد که «آخرهم إلی السحر».

بعدا نامه‌ای برایم آمد که نوشته بودند: شما با این سخنرانی مسیر زندگی‌ام را که غفلت از یاد خدا بود، عوض کردید و مسیر یاد خدا را در دلم زنده نمودید.

■ **شما چه راهکارهایی برای مقابله با این آسیب‌ها و پیراستن دامن عزاداری‌ها از آنها پیشنهاد می‌کنید؟**

بنده معتقدم آسیب‌های مجالس عزاداری بسیار کم شده‌اند و بسیاری از این مجالس به‌خصوص مجالس مداحی به‌صورتی هستند که دارای اشعار و سینه‌زنی‌های فاخری هستند؛ اما نکته مهم اینجاست که باید در برخورد‌ها در این عرصه‌ها دقت کنیم و توجه داشته باشیم، خمیرمایه مداح محترم عشق به اهل‌بیت ^{علیهم} است و نباید به‌گونه‌ای با او برخورد کنیم که کار را‌رها کند. به‌عبارت دیگر برخورد ما با این افراد، مانند برخورد با گنه‌کاران کذائی نباشد. این مداح عزیز با عشق وارد این میدان شده و ما باید تالش کنیم، با شیوه‌هایی که اهل‌بیت ^{علیهم} فرموده‌اند، وارد عرصه اصلاح بشویم. اینکه جلوی چشم دیگران این افراد را نصیحت کنیم، او را کوبیده‌ایم. امام حسن عسکری ^{علیه} فرموده‌اند: «مَن وَعَظَ آسَافًا سِوَا فَقْدِ زَانِهٍ وَ مَن وَعَظَهُ غَلَاتِیَّةً فَقَدْ شَانَهُ»؛ (تحف‌العقول / ص ۲۸۹) هر که برادرش را در خلوت پند دهد، او را آراسته است و هرکس برادرش را در جمع پند دهد، او را سرشکسته کرده است.

بنده در عرصه مداحی همیشه عقیده داشته‌ام که اوج زمان کار مداحان محرم و صفر و مناسبت‌های عزاداری است و لازم است، مداحان ترغیب بشوند، در غیر این مناسبت‌ها مقاتل معتبر را مطالعه کنند و البته لازم است، خطبای محترم نیز برای منبر وقت بگذارند. مرحوم حجت‌الاسلام والمسلمین طلسی در اواخر عمرش می‌گفت: من پیرمرد روزی شش ساعت خطبه می‌گفتم؛ بنده با تجربه‌ای که در این عرصه دارم، عرض می‌کنم: سخن با مطالعه مشتری دارد. مردم ما بحمدالله فرهیخته هستند و میان سخن همراه با مطالعه و سخن بدون مطالعه، تفاوت قائل می‌شوند. با این باور، هم خطبای محترم و هم مداحان محترم، می‌توانند عمق بیشتری به خطابه و مداحی بدهند.

■ **در راستای آسیب‌شناسی محتوایی عزاداری چه منابع ارزشمندی را برای پژوهش پیشنهاد می‌کنید؟**

دانشنامه امام حسین ^{علیه} در ۱۶ جلد منتشر شده است و تدوین آن را نیز آیت‌الله ری‌شهری ^{علیه} انجام داده‌اند که یکی از منابع ارزشمند است.

منبع دوم کتاب مقتل جامع حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی پیشوایی ^{علیه} است و مؤسسه امام خمینی ^{علیه} آن را منتشر کرده است. این دو منبع در عرصه پژوهش به‌خوبی دست محقق را می‌گیرد. این معرفی به این معنی نیست که بنده نقدی بر این منابع نداشته باشم. در زمان حیات مرحوم آیت‌الله ری‌شهری، مطالبی را به ایشان عرض کردم، ولی نمی‌توان کارهایی را که در این زمینه کرده‌اند، انکار کرد.

مرحوم میرزااحسین نوری در «لؤلؤ و مرجان» و مرحوم آشیخ عباس قمی در «منتهی‌الآمال» گفته‌اند که حتی در برخی قسمت‌های «مفاتح‌الجنان»، آمده است که باید نسبت به روضه‌های دروغ حساس باشیم؛ اما بنده معتقدم فقط نباید تأکید کنیم که روضه‌های دروغ نخوانید؛ بلکه لازم است در کنار آن، کار ایجابی نیز که همان تولید کتب فاخر در این عرصه است، انجام داد.

● پی‌نوشت‌ها

۱. تفسیر اهل‌بیت ^{علیهم} ج۹، ص ۸۶ بحارالأنوار، ج۱۳، ص ۳۸۸/ علل‌الشرایع ج۱، ص ۷۷/ قصص‌الانبیاء للجزایری، ص ۳۱۶/ نورالقلین، «بالحسن ^{علیه}» و بدلت «بالایمان»/ البرهان

۲. پیام ایه بمل مسلمان ایران در باره وظایف اقشار جامعه در آستانه ماه محرم‌زمان: آذر ۱۳۵۷ / ۲۱ ذی‌الحجه ۱۳۹۸ مکان: پاریس، نوفل‌لوشاتو؛ «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» ۲۱ ذی‌الحجه ۱۳۹۸ با حلول ماه محرم، ماه حماسه و شجاعت و فداکاری آغاز شد؛ ماهی که خون بر شمشیر پیروز شد، ماهی که قدرت حق، باطل را تا ابد محکوم و داغ باطل بر جبهه ستمکاران و حکومت‌های شیطان‌ی زد؛ ماهی که نسل‌ها در طول تاریخ، راه پیروزی بر سزیزه را آموخت؛ ماهی که شکست ابرقدرت‌ها را در مقابل کلمه حق به ثبت رساند؛ ماهی که امام مسلمین، راه مبارزه با ستمکاران تاریخ را به ما آموخت؛ ماهی که باید مشت گره‌کرده آزادی‌خواهان و استقلال‌طلبان و حق‌گویان بر تانک‌ها و مسلسل‌ها و جندو ایلیس غلبه کند و کلمه حق، باطل را محو نماید. امام مسلمین به ما آموخت که درحالی‌که ستمگر زمان بر مسلمین حکومت جازانه می‌کند، در مقابل او اگرچه قوای شما نامها‌هنگ باشد، بیاخیزید و استکار کنید و اگر کبان اسلام را در خطر دیدید، فداکاری کنید و خون نثار نمایید. امروز رژیم شاه، حکومت جازترانه بر ملت مستضعف می‌کند و برخلاف مشق حکومت و خواست ملت، که در سراسر ایران علیه او قیام نموده‌اند، دروغ حکومت را اشغال نموده و مصالح عالیه مسلمین و احکام اسلام را به‌عق سلطه شیطان‌ی خود و اربابان مفت‌خوارش به نابودی کشیدند؛ اما بر عموم ملت بی‌اخاسته است که با تمام قدرت مخالفت خود را با شاه، گسترش و ادامه دهند و او را از سلطه خطرناکش به زیر کشند.» (صحیفه امام، ج ۵، ص ۷۵).

۳. غن‌ابی‌عبدالله ^{علیه} قَالَ: قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْرَ وَقْتٍ دَعَوْتُ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ فِيهِ الْأَشْجَارُ وَ النَّاهِلَةُ الْاُثْلُ فِي قَوْلِ يَغْفُورُ ﷻ سَوْفَ أَسْتَفْعِرُ لَكُمْ رَبِّی وَ قَالَ أَخْرَجَهُ إِلَى السَّحَرِ.

از امام صادق ^{علیه} روایت است: پیامبر ^{علیه} فرمود: «بهترین زمانی که خدا را در آن می‌خوانید سحرگاه‌هاست. سپس این آیه را از قبل یعقوب ^{علیه} تلاوت کرد: قَالَ سَوْفَ أَسْتَفْعِرُ لَكُمْ رَبِّی» و فرمود: «یعقوب ^{علیه} دعا برای آنان را تا سحرگاه به تأخیر انداخت.

تفسیر اهل‌بیت ^{علیهم} ج۷، ص ۷۲/ ۱۷۲ الکافی ج۲، ص ۲۷۷/ وسائل‌الشیعه، ج۲، ص ۱۶۱/ بحارالأنوار، ج۱۲، ص ۲۶۶/ نورالقلین/ البرهان.